

GRAMMATILISED KONTSEPTSIOONID EESTI TEKSTIURIMUSTES: SÜSTEMAATILINE KIRJANDUSE ÜLEVAADE

KATARIN LEPPIK

Annotatsioon. Artikkel annab süstemaatilise kirjandusülevaate viimase 23 aasta tekstiurimustes esinenud grammatilistest kontseptsioonidest. Ülevaade keskendub grammatilistele kontseptsioonidele, mis on tekstiurimustes enim esinenud ning mida seetõttu võib pidada tähenduslikeks. Uuringuks on kasutatud süstemaatilise kirjanduse ülevaate meetodit. Siinse ülevaate valimisse jäi 44 tekstiurimust. Ülevaatest selgus, et tähenduslikemaks võib pidada isiku väljendamist, modaalsust ja nominalisatsiooni. Samuti tuli esile grammatiliste vahendite žanriülene seotus: kuigi grammatilised vahendid olid tekstiliigiti erinevad, oli selge kattuvus nende kasutamise eesmärkides.

Võtmesõnad: tekstiurimus, nominalisatsioon, modaalsus, isiku väljendamine

1. Sissejuhatus

Keelt õpitakse seda kasutades ning keel ei esine isoleerituna ülejäänud kontekstist: kultuurist ja suhtlusolukorrast (sh suhtluses osalejatest). Keel on ühtaegu nii abstraktsioon ehk keelesüsteem, valik erinevaid keelevahendeid, mis keelt kasutades ajju talletuvad, samal ajal on keel ka konkreetne nähtus. (Halliday 2004) Konkreetse nähtusena avaldub keel tekstides ehk tekst on kasutusel olev keel (Kasik 2007a). Keelesüsteemi kasutatakse vastavalt suhtlusolukorrale: tehakse keelelisi valikuid, et jõuda suhtlusega soovitud eesmärgini. Need valikud aga ei piirdu leksikaalse tasandiga, sest grammatikat ja leksikat ei saa teineteisest lahutada: leksika annab sõnadele tähenduse, grammatika lisab funktsiooni. Nende kahe tasandi koostoimel moodustub terviktähendus, seega on keelevelik leksikogrammatiline valik. (Halliday 2004; Puksand, Kerge 2012) Keelevelikud on tihti spontaansed

ja automatiseerunud, sest tuginevad eelnevale suhtluskogemusele, kuid eesmärgipäraseks keelekasutuseks on vaja mõista, kuidas valik loodavat tähendust kujundab. Seega, teksti kui tähendusüksuse loome ja vastuvõtt sõltub leksikaalsete ja grammatiliste valikute kombinatsioonist.

Tekstiuurimisega alustati Eestis 1990. aastatel, kuid selge suund võeti 2000. aastate algul eeskätt Reet Kasiku ja Krista Kerge juhtimisel (Hennoste 2003). Mõlemad oma juhendavatega lähtusid eelkõige Halliday (2004) süsteemifunktsionaalsest lingvistikast, mille aluseks ongi keel kui süsteemaatiliste valikute kogum. Praeguseks on selline lähenemine keeleteaduses tavapärane, kuid kõik uuringud keskenduvad konkreetsetele tekstiliikidele, sidumata neid teistes žanrites esinevate keelevalikutega. Artikli eesmärk on anda ülevaade grammatilistest kontseptsioonidest, mis on tekstiuurimustes enim esinenud ning mida võib seega pidada tähenduslikeks kogu žanri- maastikul. Artiklis kirjeldatakse kontseptsioone, mitte mõisteid või termineid, sest kontseptsioone mõistetakse laiaulatuslikumatena. Ühe grammatilise kontseptsiooni taga võib peituda mitu grammatikaterminit, näiteks nominalisatsioon hõlmaks termineid *nimisõna*, *nimisõnafraas*, *verb*, *tuletis* jne. Tähenduslikeks kontseptsioonideks peetaksegi kõige enam esinenud kontseptsioone, sest mida rohkem on kontseptsioon eri tekstiuurimustes esinenud, seda olulisemaks võib seda tekstianalüüsi seisukohalt pidada. Ülevaate koostamiseks kasutatakse kirjanduse süsteemaatilise ülevaate meetodit, mida kirjeldatakse järgmises peatükis.

2. Tekstivaliku protsess

Süsteemaatiline kirjanduse ülevaade (*systematic literature review*) on kvalitatiivne uuring, mis annab ülevaate varasematest uuringutest ning teeb seda selgelt sõnastatud uurimisküsimus(t)e toel. Kuigi on võimalik kirjutada ka üldiseid teoreetilisi ülevaateid või meta-analüütilisi ülevaateid, mis keskenduvad eelkõige statistilistele andmetele, siis süsteemaatilise kirjanduse ülevaate eeliseks on selle rangus (*rigor*) ja läbipaistvus meetoodikas. (Okoli, Schabram 2012) Erinevalt traditsioonilisest ülevaatest on vaja anda täpne kirjeldus, mis protseduure meetoodika hõlmab (Li, Wang 2018: 125). Ülevaate loomine koosneb järgmistest sammudest: ülevaate eesmärgi sõnastamine; otsistrateegia seadmine; allikate sõelumine kaasamis- ja välistamiskriteeriumide põhjal; allikate kvaliteedi hindamine; andmeanalüüs ja andmete süntees (Okoli, Schabram 2012).

Ülevaate koostamiseks püstitati üks uurimisküsimus: millised grammatilised kontseptsioonid on Eesti tekstiuurimustes enim esindatud ja seega tähenduslikud? Sellest johtuvalt olid uuringu keskmeks tekstiuurimused ning allikatele seati järgmised kriteeriumid:

- 1) allika ilmumisaeg peab jääma vahemikku 2000–2023, sest tekstiuurimisega hakati aktiivsemalt tegelema 2000. aastate alguses (Hennoste 2003);
- 2) andmeanalüüsimeetod peab vastama tekstiuurimustele (st žanrianalüüs, lingvistiline tekstianalüüs, kriitiline diskursuseanalüüs);
- 3) analüüsitava tekstide žanr peab olema kirjeldatud (välja jäetud suulise kõne korpuse uuringud, sest need sisaldavad mitmeid žanre ja ei ole tekstiuurimused);
- 4) tulemustes on keskendunud grammatilistele kontseptsioonidele.

Allikate kvaliteedi tagamiseks lähtuti ETISe klassifikaatoritest ning kaasati allikad, mis:

- 1) vastasid kategooriale 1.1 (teadusartiklid, mis on kajastatud Web of Science'i andmebaasides) või 1.2 (teadusartiklid teistes rahvusvahelistes väljaannetes, millel on rahvusvaheline toimetus, eelretsenseerimine jne);
- 2) vastasid kategooriale 3.1 või 3.2 (kogumikud).

Kriteeriumide põhjal jäid valimisse üks ajakiri ja kaks aastaraamatut: Keel ja Kirjandus, Emakeele Seltsi aastaraamat ning Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat; kaks kogumikku: „Tekstid ja taustad“ (2002–2011) ja „Eesti keele allkeeled“ (2000).¹ Välja jäeti ülikooli lõputööd, sest retsensioonid ja lõputööde hindad ei ole kättesaadavad. Viimase 23 aasta jooksul on lõputööde nõuded muutunud ning oleks ebasaldusväärne hinnata kõik tööd sama kvaliteetseks. Samuti olid mitmete uurijate magistri- ja doktoritööde tulemused kajastatud ka artikli kujul, mistõttu oleks algmaterjal korduma hakanud ning ülevaade poleks kehtiv. Eelnimetatud kriteeriumide põhjal jäi valimisse 44 allikat (vt tabel 1).

---

¹ Ülevaate koostamiseks analüüsiti kõiki ajakirju alates 2000. aastast, kuid tabelis on välja toodud lõpliku valimi andmed, st enne tabelis toodud aastat ei olnud ajakirja väljaannetes tekstiuurimust, mis oleks vastanud seatud kriteeriumidele.

Tabel 1. Tekstivalim

Kogumikud	„Eesti keele allkeeled“ (2000)	1 artikkel
	„Tekstid ja taustad“ (I–V) (2002–2005)	16 artiklit
Ajakirjaartiklid	Keel ja Kirjandus (2002–2017)	4 artiklit
	Emakeele Seltsi aastaraamat (2005–2021)	14 artiklit
	Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat (2007–2023)	9 artiklit

Allikate analüüsiks loodi Excelisse ülevaattetabel, mis sisaldas allikakirjet, metoodikat (eesmärk, meetod, tekstivalim: suuline/kirjalik, žanr), tulemusi (grammatilised kontseptsioonid). Grammatiline kontseptsioon kaasati analüüsi juhul, kui see oli artiklis selgelt seotud tulemustega: st ei olnud mainitud ainult teoorias ning oli selgitatud, mis eesmärgil oli kontseptsiooni analüüsitud teksti(de)s kasutatud (nt käsu edastamine, ametlikkuse rõhutamine). Grammatiliste kontseptsioonide esinemissagedust selgitatakse kirjeldava statistika abil ning siinsesse uurimusse jäeti kolm enim esinenud ja seega tähenduslikku grammatilist kontseptsiooni: isiku väljendamine, modaalsus ja nominalisatsioon (vt tabel 2).

Tabel 2. Grammatilised kontseptsioonid

Grammatiline kontseptsioon	Esinemisjuhud
Isiku väljendamine	19
Modaalsus	17
Nominalisatsioon	10
Agentsus	6
Protsessid	6
Viisakusvormelid	5

Grammatiline kontseptsioon jäeti ülevaatest välja, kui see esines üksikutele kordadel (< 5). Nende kontseptsioonide põhjal jäi lõplikku valimisse 32 uurimust, millest antakse ülevaade (vt tabel 3). Isiku väljendamise kategooriasse hõlmati järgmised: umbisikuline tegumood, isikuline tegumood (pöörded), isikulised asesõnad (nt *meie*-vormi kasutus) ja muud vahendid (nt metafoorne isik). Modaalsuse alla arvestati kõik allikad, mis kirjeldavad modaalverbe, -adverbe vms ning kõneviise. Nominalisatsiooni kategooriasse liigitati allikad, mis analüüsivad nominalisatsiooni, aga

seovad selle ka teksti(kirjutaja) eesmärgiga. Kolm välja jäetud grammatilist kontseptsiooni esinesid võrreldes teistega liiga vähe, kuid neid kirjeldatakse ülevaates mõnel korral teise grammatilise kontseptsiooniga seoses (nt viisakusvormel ja käskiv kõneviis).

3. Grammatilised kontseptsioonid

Igas alapeatükis selgitatakse grammatilist kontseptsiooni ning defineeritakse olulisimad terminid. Sellele järgneb ülevaade, milliseid analüüsitulemusi on nende kohta Eesti tekstiuurimustes esitatud (vt tabel 3). Struktureerituma ülevaate huvides on tekstiuurimusi käsitletud allikates uuritud tekstiliikide kaupa: ajakirjandustekstid, ametitekstid, õpi- ja sooritustekstid², sh üliõpilastööd.

Tabel 3. Ülevaates esindatud allikad

Isiku väljendamine	Modaalsus	Nominalisatsioon
Kasik (2007b)	Janson (2020)	Kasik (2006a)
Koreinik (2011)	Kasik (2003)	Kasik (2006b)
Kukk (2000)	Kasik (2007b)	Kerge (2002)
Kukk (2002)	Kukk (2003)	Kerge (2005)
Kukk (2003)	Kuldnook (2002)	Koreinik (2011)
Kuldnook (2002)	Kuldnook (2007)	Lepajõe jt (2013)
Kuldnook (2007)	Lepajõe (2002)	Reinsalu (2013)
Kuldnook (2008)	Lepajõe (2012)	Reinsalu (2016)
Lemendik (2022)	Lepajõe jt (2013)	Reinsalu (2018a)
Lepajõe (2004)	Mandra (2008)	Rääk (2002)
Lepajõe jt (2013)	Reinsalu (2013)	
Mandra (2008)	Reinsalu (2016)	
Reinsalu (2016)	Reinsalu (2018a)	
Reinsalu (2017a)	Reinsalu (2018b)	
Reinsalu (2017b)	Sarapuu (2003)	
Reinsalu (2018a)	Sarapuu (2008)	
Reinsalu (2018b)	Tragel (2023)	
Rääk (2002)		
Sarapuu (2008)		

² Õpitemstid ja sooritustekstid on seotud õpidiskursusega (vt Rose 2021). Õpitemstide eesmärk on anda infot, selliste tekstide kaudu omandatakse teadmisi. Sooritustekstide eesmärk on omandatud teadmisi näidata.

3.1. Isiku väljendamine

Eesti keeles eristatakse isikulist ja umbisikulist tegumoodi. Isikuline tegumood on markeerimata, kuid väljendab pöördekategooriat. Pöördekategooriatega on seotud isikulised asesõnad (*ma, sa, te* jne). Siinses töös on vastavalt tekstiuurimustele kasutatud vormile viitamiseks eri viise, nt *meie*-deiktik, *me(ie)*-vorm ja mitmuse 1. pööre. Umbisikulise tegumoe ehk impersonaali puhul on tegemist umbisikuga ning umbisikulise tegumoe tunnusel on seitse kuju: *takse, dakse, akse, t, d, ta, da*, nt *ela/takse* (EKK 2020: 241).

Inga Kukk (2000) on uurinud poliitilisele diskursusele omast *meie-nemad*-vastandust valimisreklaamides. *meie*-rühmale antakse positiivseid tähendusi, samas *nemad* (nt teised erakonnad) on valimisreklaamides seotud negatiivsega või jäetud tagaplaanile. Samuti kasutatakse poliitilistes tekstides *meie-nemad*-vastandust, et rõhutada rahvuse erinevust. *meie*-vormiga seostuvad eestlased ning venelasi on esitatud negatiivselt ja *nendena*. (Kukk 2000: 132) Karen Kuldnokk (2008) on toonud välja rahvuspõhise vastanduse 2008. aastal pronkssõduriga seotud ajakirjandustekstides. *meie-nemad*-vastandus on esmajoones jällegi kahe rahvuse põhine: eestlased ja venelased. Kuigi enamasti keskendub autor leksiikaalsele tasandile, on analüüsis ka pöörete ja isikuliste asesõnade kaudu viitamist: „Head inimesed, tahaksin *neile* öelda (kuigi *nad* seda ei loe).“ (Kuldnokk 2008: 83) Teisalt kasutatakse *meie*-vormi ka ühtsustunde loomiseks: pöörduetakse kõigi Eestis elavate inimeste poole, hoolimata nende rahvusest. Sarnaselt Inga Kuke (2000) ja Karen Kuldnokaga (2008) on Kristjan Rääk (2002: 122–123) toonud poliitiliste programmide analüüsis välja rahvuspõhise vastanduse, kuid lisanud ka võimudiskursuse.

Poliitiliste programmide analüüsis ilmneb *meie-nemad*-vastandust, milles *nemad* on vastaserakonnad või võimulolijad ja *meie* on sõnavõttev erakond. Samas, kui erakond selgitab oma vaateid, tuleb välja teistlaadi *meie*-vormi kasutus. Selmet sõnastada erakonna seisukoht selgelt ainult enda vaatepunktist, kirjutatakse see *meie*-vormis, sest selliste lausungitega on inimesel kergem suhestuda, eriti kui tegemist on lihtsakoeliste ja abstraktsete loosungitega: „Peame tähtsaks vastastikusel austusel põhinevat sidet erinevate põlvkondade vahel.“ (Rääk 2002: 122) Ka poliitikute arvamustekste uurinud Katrin Mandra (2008) on kirjeldanud poliitiliste tekstide autorite kalduvust kasutada *meie*-vormi: kirjutaja teeb end alati

osaks mõnest kollektiivist. Kuid tema andmetes leidub ka *mina*-vormi, milles seatakse end autoriteediks: „*Riigipeana* lasub *mul* kohustus ja vastutus toetada oma rahva usku, mida *saan* teha kõige paremini siis, kui olen sellel päeval koos oma rahvaga“ (Mandra 2008: 188).

Ajakirjandustekstides, täpsemini ajalehtede juhtkirjades on *meie*-vormi kasutamist analüüsinud veel Kathy Sarapuu (2008) ning kõige suurema rühma moodustab samuti *meie* sidumine eestlaste või Eestiga. Mõnel juhul on kasutatud ka *meie*-vormi, et viidata ühistele teadmistele ja minevikule, mis kirjutajal lugejaga on, kuid konkreetsem määratlus puudub. Lisaks on Sarapuu (2008: 177) leidnud, et *mina*-deiksise asemel kasutatakse *meie*-deiksist subjektiivse arvamuse avaldamiseks, sest juhtkiri ei ole ainult ühe inimese, vaid kogu toimetuse arvamus.

2000. aastate algusega liikusid meediatekstid suures osas veebiavarustusesse, mis tõi uusi žanre nagu kommentaarid. Delfi artiklite kommentaare on uurinud Kuldnokk (2002) ja kirjeldanud isiku väljendamist solvamise aspektist. Kui inimesest kirjutatakse negatiivselt, kuid seda tehakse veel kolmanda isiku kaudu, näitab autor oma üleolekut ning objektifitseerib inimese: „*Mõni inimene* on ilmselt loodud poolpeeretajaks. [...] Või on *temasuguseid* veel portaali imbunud?“ (Kuldnokk 2002: 73) Samuti on Kuldnokk (2002: 84) peatunud lühidalt iroonilisuse väljendamisel. Kuigi tavaliselt seostub *teie*-vorm viisakusvormelitega, leidub tema andmetes ka iroonilist eesmärki: „*Naised võtke natuke hoogu maha, ka teie tädi Liina.*“ *sina*-vormi on ta toonud välja omamehelikkuse esindajana: kuigi kommenteerijad võivad olla täiesti võõrad inimesed, siis artikli autori sinatamisega vähendavad nad omavahelist distantssi. (Kuldnokk 2002: 84) Distantssi loomiseks aga saab kasutada umbisikulist tegumoodi. Ajakirjandustekstides kasutatakse impersonaali, et peita isikuid, kes on probleemide eest vastutavad. Seejuures ei pea need olema konkreetset isikud, vaid enamasti on tegemist rühmadega (nt haridustöötajad). Kuigi kontekstipõhiselt võib aru saada, millistele inimestele on viidatud, siis grammatiline vorm seda ei näita: „Seda keelesuretamist *harrastati* paljudes Lõuna-Eesti koolides eriti 1950–60ndatel aastatel.“ (Koreinik 2011: 87)

Kuigi ajakirjandustekstide eesmärgid on varieeruvad ja seega on seda ka keelevalikud, peaksid ametlikud tekstid olema selged ja neutraalsed. Ametlikes tekstides eeldatakse viisakusstrateegiatega kasutamist, näiteks „*Kui teil* ei ole võimalik ..“ , ning asutused kasutavadki *teie*-vormi eelkõige viisakusvormelina tekstides, mis oma olemuselt on korralduslikud (Kasik

2007b: 172). Teksti kirjutaja ise jääb pigem tagaplaanile ning *mina-* ja *meie-*vormis saaja poole ei pöördu. Siinkohal on tegemist eelkõige võimu näitamisega: institutsioonil on võim ja tavakodanik peab sellele alluma, seega kasutatakse *teie-*vormi pigem pealiskaudse viisakusvõttena, mitte isiklikkust rõhutava pöördumisena. (Kasik 2007b)

Riina Reinsalu (2016: 227) on uurinud vallavolikogu haldusakte ning leidnud, et ainsuse 3. pööret kasutatakse korraldustes ja otsustes, näitamaks institutsiooni otsust: „Vallavalitsus otsustab.“ Samas eelistatakse käskkirjades 1. isikus sõnastust, sest kindel käskija (vallavanem) on olemas. Sama tendents, kuid teisel eesmärgil avaldub kodaniku suhtluses ametiasutusega: teabenõuetes kasutatakse pigem *mina-*vormi, et esitada soove ja palveid: „*Soovin* saada X dokumendi koopiat; *palun* saatke mulle X dokumendi koopia“ (Reinsalu 2018b: 178). Sama moodi esineb *mina-* ja *meie-*vormi vallavalitsusele esitatud avaldustes: kuigi tegemist on ametliku tekstiga, esitatakse avaldus kellegi nimel, olgu selleks üks isik või mitu isikut. Samas kipub avalduse autor jätma tegijat välja või kasutama umbisikulist tegumoodi, et kirjeldada vallavalitsuse tegusid. (Reinsalu 2017a: 74) Ka Tartu linnale esitatud veebikaebustes eelistatakse ainsuse ja mitmuse 1. pööret, et selgitada probleemi mõju inimesele endale või kogukonnale. Samas kasutatakse pöördumiseks isikulist asesõna *teie/te*, kuid Reinsalu (2018a) ei pea seda viisakuseks, vaid toob põhjenduseks veebipõhisuse: veebis kaebe esitamisel ei olda kindel, kes teksti vastuvõtja on. Erinevalt avaldustest ei kasutata kaebenõuetes institutsioonist rääkides umbisikulist tegumoodi, vaid sõna *teised*, mis loob selge vastanduse kaebuse esitaja(te) ja vastuvõtja(te) vahel. (Reinsalu 2018a: 212–213) Vastanduste loomine on samuti üks viis eespool kirjeldatud võimusuhte näitamiseks: ametkondadel on võim ja tavakodanik on madalamal astmel. Kui enamasti sellist asetust ka järgitakse, siis Kukk (2002: 52) on uurinud blankette ning tõlgendanud neis ainsuse 1. pöörde kasutamist pehmendava keevealikuna (*kinnitan elukohateatel esitatud andmete õigsust*), millega ametkond püüab hierarhilist suhet ähmastada.

Lisaks on Kukk (2003) uurinud Haridus- ja Teadusministeeriumile esitatud teabenõudeid ning ka neile saadud vastuseid. Uurimuses on ülekaalus neutraalses stiilis ja umbisikulised või 3. isikus esitatud teabenõuded, kuid leidub ka *mina-*vormi, mida uurija on pidanud kõnekeelsemaks. Ametnikud vastasid kodanikule enamasti 3. isikus, sest tegemist oli uurivate ja ebamugavate küsimustega (õppelaenud, koolide sulgemine

jne). Positiivsete teabenõuete puhul, kus kodanik avaldas tänu vms, andis ametnik ka isiklikuma vastuse ning kasutas *mina*- ja *meie*-vormi: „Loodan, et tabel vastab Teie ootustele, kui jääb veel midagi vajaka, *oleme* nõus teid ikka aitama“ (Kukk 2003: 99–100).

Sarnaselt ametlike tekstidega on neutraalsuse nõue teadustekstides, kuid valdkonniti avaldub see erinevalt. Reinsalu (2017b) magistritööde uuringust selgub, et humanitaarteadustes kasutatakse pigem *mina*-vormi ja umbisikulist tegumoodi. Eesti kirjanduse erialal on *mina*-vorm selgelt ülekaalus ning eesti keele ja muusikapedagoogika erialal on tavapärane *mina*-isiku kasutus oma teemavaliku põhjendamiseks. Samas eelistatakse ajaloo erialal ainsuse 1. pööret arvamuse avaldamiseks ja kommentaarideks. Umbisikuline tegumood käib tihti käsikäes metafoorse isikuga (*töö uurib, peatükk kirjeldab* jne), kui kirjeldatakse töö ülesehitust. Sellise võtte eesmärk on vältida *mina*-vormi. Sotsiaalteaduste valdkonnas on humanitaariaga sarnane tendents, kuid selles rühmas eristub selgelt õigusteaduse eriala, milles kasutatakse ainult umbisikulist tegumoodi ja 3. isikut (*autor*). Umbisikulise tegumoe kasutamine ning oma isiku taandamine on mõistetav, sest teadusteksti püütakse hoida neutraalsena. Meditsiini-, reaali- ja loodusteadustes on *mina*-vorm haruldane ning domineerib umbisikuline tegumood. Teistest valdkondadest eristuvad need eelkõige *meie*-vormi kasutamise poolest. *meie*-vormi taga peitub sarnaselt ajakirjandustekstidega kollektiiv: töörühm või projektirühm, kuhu autor kuulub, kuid selline võtte ei ole ainult kuuluvuse näitamiseks, vaid ka vastutuse hajutamiseks. (Reinsalu 2017b: 840–843) Helena Lemendik (2022) on teinud samasuguse uuringu ning täheldanud samuti tugevat *mina*-vormi kasutust humanitaar-, sotsiaal- ja ühiskonnateaduste magistritöödes, kuid enamasti ei ole kasutatud asesõna, vaid pöördelist verbivormi. Sarnaselt Reinsaluga (2017b) on Lemendik (2022) kirjeldanud umbisiku laialdast levikut, kuid enamasti on kirjutajad valinud *mina*-vormi või umbisikulise tegumoe, et kinni pidada stiilinõuetest. 3. isikus kirjutamist esines selles uuringus väga vähe. Lemendik (2022) on analüüsinud ka töö struktuuri ja isiku väljendamise seoseid ning toonud välja, et magistritööde esimeses pooles väljendatakse isikut eksplitsiitsemalt, sest tegemist on töö (teemavalik, meetodika jms) kirjeldamisega, mitte argumentatsiooniga.

Argumenteerivates tekstides on tavapärane retooriline võtte *meie*-deiksis. Kersti Lepajõe (2004) on leidnud, et kirjandis kui argumenteerivas tekstis kasutatakse enamasti *meie*-vormi, et luua ühist identiteeti kirjutaja

ja lugeja vahel. Kõige enam kasutavad õpilased *meie*-vormi jällegi rahvus- põhiselt ehk *meie* = *eestlased*, aga ka poliitilisel tasandil *meie* = *Eesti*, kui räägitakse riigi olukorrast ja tulevikust. Samuti on *meie*-vormiga viidatud *meile* kui kõikidele inimestele ning üksikutel juhtudel tähistab *meie* autori põlvkonda. Harva lisab kirjandi autor *meie*-viitealasse ainult kirjutaja ja lugeja ning täpsemat ühisosa ei selgu. (Lepajõe 2004) *mina*-vormiga näidatakse, et tegemist on kirjutaja isikliku positsiooniga, eriti teeb seda pika pronoomeni eelistamine lühikesele (*mina* pro *ma*) (Lepajõe 2011). Kuldnokk (2007) on kirjeldanud autoripositsiooni kaitseväälaste kutsevalikuesseedes ning ka neis kasutatakse *mina*-vormi, et rääkida oma subjektiivsetest kogemustest ja asetada end seeläbi teadja rolli. Samas seab autor end arvajaks ehk 1. isik seostub mõtlemise, uskumise ja arvamisega (*minu arvates*, *ma arvan* jne). *mina*-vormiga võetakse selgelt vastutus oma sõnade eest. Sarnaselt kirjandite uuringuga on Kuldnokk (2007: 81) leidnud, et ka esseedes kasutatakse *meie*-vormi lugejaga ühtsustunde loomiseks: „Sõda, nagu *me teame*, ei ole kunagi lihtne ega kerge.“ Seejuures on oluline roll ka *meie*-viiteala ulatusel: „Mõnikord on meie viiteala sõnaselgelt nimetatud (*meie*, *tulevane ohvitserkond*; *meie*, *põhjamaalased*), sagedamini aga teksti põhjal tõlgendatav.“ (Kuldnokk 2007: 82)

Teistest eraldiseisva tekstiliigina saab välja tuua õpikud, mis oma olemuselt seostuvad teadustekstidega. Loodusteaduste õpikutes on kasutatud üldjuhul ainsuse 3. pööret või umbisikulist vormi, sest edastatakse teaduslikke seisukohti. Teksti autor võtab endale teadja rolli, edastades fakte ning jäädes isikuna tekstist välja. (Lepajõe jt 2013)

3.2. Modaalusus

Modaalusus on kõneleja hinnang lausungi staatusele ning jaguneb kolmeks. Episteemiline modaalusus seostub situatsiooni tõenäosus- või usutavusastmega. Dünaamiline modaalusus näitab osaleja võimelisust või sisemist sundi. Deontiliseks nimetatakse modaalusust, mis on osalejaväline: midagi lubatakse teha või kohustatakse tegema. Modaalususe väljendamiseks on mitmeid võimalusi, grammatilised valikud on näiteks tingiv ja käskiv kõneviis ning modaalverbid. (Erelt 2017: 142–143)

Mandra (2008) on uurinud poliitikute arvamustekste ning nendes on selgelt ülekaalus deontilise modaalususe kasutamine. Kohustuslikkust väljendatakse enim verbiga *pidama*, millele järgneb *tulema* ning märgatavalt

harvem kasutatakse lubatavuse väljendamiseks verbe *võima*, *saama* ja *tohtima*. *Pidama* ja *tulema* domineerivad jaatavas kõnes, kuid modaalide esinemine erineb agentsuse poolest. *Pidama*-verb toob tegutsejat esile: „Ühiskond ei pea selle tõttu kannatama“, kuid *tulema*-verbi puhul on see taandatud: „*Valida tuleb* üks eesmärk ja sellele kõik muu allutada.“ (Mandra 2008: 185) Ka Sarapuu (2003) on tõdenud *pidama*-verbi tihedat kasutust ajalehtede juhtkirjades, kuid episteemilise modaalsuse näitajana. Konditsionaali kasutatakse juhtkirjades kolmel eesmärgil: tõenäosuse väljendamine, soovitamine ja kritiseerimine. Tuleviku sündmusi kirjeldades kasutatakse tingivat kõneviisi lisamaks subjektiivsust, pehmendamaks väite tugevust ning sedakaudu ka teadja rolli, millesse autor end asetab. Soovitamise puhul võtab autor endale õpetaja rolli ning kasutab konditsionaali direktiivsuse vähendamiseks: kirjeldatakse soovitavaid tegutsemisviise, tuleviku muudatusi jms. (Sarapuu 2003) Sellegipoolest on õpetaja rolli puhul ülekaalus indikatiiv, sest otseseid käskke ei jagata ning seega ei tunta vajadust modaalverbide (*pidama*, *tulema*) pehmen-damiseks (Sarapuu 2008). Viimaseks põhifunktsiooniks toob Sarapuu (2008) mineviku sündmuste kritiseerimise. Kritiseeritakse sündmusi, mis on toimunud või oleks võinud aset leida. Sellisel juhul kasutatakse lisaks tingivale kõneviisile ka *pidama*- ja *võima*-verbe, et rõhutada võimalikkust: „Ohvrite seas *oleks võinud* kergesti olla ka mõni teispool lahte külas viibiv eestlane.“ (Sarapuu 2003: 145)

Kuigi Sarapuu (2008) analüüsis on imperatiiv tagaplaanil, siis Jan-son (2020) on uurinud meediaväljaande Elu24 pealkirju ning leidnud, et käsklausetes osakaal on 2008. aasta 0%-lt tõusnud 2018. aastaks 31,5%-le. Käskiva kõneviisi tõusu seostatakse eelkõige (audio)visuaalse info tulekuga. Ainsuse 2. pöördes käsk (*vaata*, *kuula*) mõjub tugevalt ning lugejaid haarab võimalus saada teavet kirjaliku teksti asemel piltidelt või videotest. Olenevalt tekstiosast ja selle eesmärgist võib imperatiivi kasu-tamine ajakirjandustekstides olla seega tõhus ja mõjuda kutsuva, mitte kohustavana.

Kasik (2003: 54–56) on toonud välja, et uudistekstides kasutatakse tuleviku sündmustes kindlat kõneviisi ilma teiste modaalideta, näitamaks neid kui vältimatuid fakte. Samas taunib ta sellist käitumisviisi, sest uudis-tekstid peaksid olema neutraalsed ja tõesed. Näitena toob ta võrdluse kahe pealkirja vahel: „Kohustuslik elektrikontroll *läheb* lähiajal odavamaks“ on sõnastatud faktina, kuid lugeja seisukohalt oleks tõepärasem „Kohustuslik

elektrikontroll *võib* tulevikus *minna* odavamaks“, sest teisel juhul ei võta ajakirjanik tänu modaalsusele endale teadja, vaid vahendaja rolli.

Teadja roll on tihti tugevam tarbetekstides, kuid ka neis püütakse vastavalt olukorrale kasutada pehmemdavaid modaale. Koroonasilte uurinud Tragel (2023) on leidnud, et imperatiivivorme tajutaksegi kõige tugevalt, samas peetakse ainsuse 2. pöördes antud käsku agressiivsemaks kui mitmuse 2. pöördes antut (vrd *kanna maski* ja *kandke maski*). Veelgi enam pehmedab direktiivi vastuvõttu kindla kõneviisi ja *meie*-vormi kasutamine (*kanname maski*), sest käskija teeb end osaks kogukonnast, kus kõik juba käituvad samamoodi, mitte ei alusta seda käsust suunatuna. Pehmendava vahendina saab kasutada ka viisakusvormeleid, mis on tavaliselt lisatud imperatiivivormile (Reinsalu 2018b). Ametiasutuse suhtluses imperatiivi juurde lisatud *paluma*-verb on Kasiku (2007b: 172) analüüsis pigem formaalsus, mitte palve, sest lausung on siiski selge korraldus, näiteks „*Palun maksta* kassasse“.

Ka lepingutes ja haldusaktides kasutatakse modaalsust, kuid eesmärgid on teised, sest leping kui tekstiliik seab kohustusi ning pehmemdamist ei eeldata. Reinsalu (2013: 230) on leidnud, et enim kasutatakse lepingutes deontilis-modaalseid verbe *kohustuma* ja *kohustama*, kuid sellele lisaks ka modaalverbi *pidama*, millega välditakse kohustatava nimetamist: „Kõigi ülalmainitud infovahetuste puhul *peavad* lähetised *olema saadetud* allpool nimetatud või hiljem määratud teistele täievolilistele esindajatele.“ Samas kasutatakse haldusaktides ka teisi modaalseid sõnu, nt *otsustab* ja *korraldab* (Reinsalu 2016). Käskiva kõneviisi vältimise ja deontiliste modaalide eelistamise põhjus ei seisne direktiivsuse vähendamises, vaid lepingu kui suhtlusakti vormis: sel puudub otsene adressaat. Modaalverbidega *võima* ja *tohtima* kasutatakse *da*-infinitiivi, et anda luba. *tohtima* kasutus on tihti seotud eitusega ehk midagi ei tohi teha – luba ei ole. Modaalverbi *saama* kasutatakse harva ning ainult võimalikkuse väljendajana. (Reinsalu 2016) Nii Reinsalu (2018a: 209) kui ka Kuke (2003) uuritud tekstides, mis keskendusid ametkonna suhtlusele, tuli välja modaalverbide *võima*, *võimalik olema*, *pidama* ja *saama* kasutus, kuid kaebuste korral tõusis dominantsena esile tingiv kõneviis, millega püüti negatiivse sisuga teksti pehmemdada.

Konditsionaaliga lisatakse modaalsust ka kirjanditesse, seda nii iseisvalt kui ka koos teiste modaalsuse vahenditega. Lepajõe (2012) toob välja, et kirjandites kasutatakse tingivat kõneviisi koos *võima*-verbiga, kirjeldamaks, mida tuleks teha, kuid üritades oma seisukohta pehmemdada:

„Riik võiks ette võtta ka järgmise sammu: tagada tasuta lasteaiakohad ja seeläbi ka suurem kindlustunne tulevikus.“ (Lepajõe 2012: 133) Tingivat kõneviisi leidub ka möönduste tegemisel. Tüüpilisi modaalverbe (*pidama, saama, võima* jne) kasutatakse kirjandites eelkõige näitamaks, mida võib tulevik tuua, kui mõne probleemiga ei tegeleta. Imperatiivi eesmärk kirjandites on teha üleskutseid ja pöörduda lugejate poole. Kuigi kirjalikus tekstis ei ole võimalust tagada käsu täitmist, antakse käske siiski, et suunata lugejat tegudele. (Lepajõe 2012) Teisalt on sellised juhud pigem erandlikud ning mõnel juhul kasutatakse direktiivide sõnastamiseks teisi vahendeid. Näiteks peab Lepajõe (2002: 272) lauset „Vigadest *tuleb* õppida“ lugejat tegutsema kutsuvaks, kuigi tegemist on kindla kõneviisiga. Ehkki indikatiiv võib toimida direktiivide esitajana, kasutatakse kindlat kõneviisi argumenteerivates tekstides pigem väidete sõnastamiseks, et lugeja võtaks neid üldkehtivate tõdedena. (Lepajõe 2012)

Kindla kõneviisiga kaasneb õpitekstides modaalide vähesus: loodusteaduste õpikutes on neid minimaalselt. Kuigi on esitatud ka küsi- ja käsklauseid, et lugejat mõtlema panna, on ülekaalus kindel kõneviis, sest esitatakse teaduspõhiseid fakte, mida peetakse enamasti muutumatuks. Samuti jäetakse seeläbi lugeja passiivsesse rolli, oodates talt ainult info vastuvõttu. Selline keelevalik on tüüpiline õpitekstidele üleüldiselt. (Lepajõe jt 2013)

3.3. Nominalisatsioon

Nominalisatsioon on nimisõnafraas, mille peasõnaks on teonimi. Kõige tüüpilisem on teonimeliide *-mine*, kuid võimalikud on ka muud tuletusliited, mis muudavad verbi nimisõnaks (*-us, -e, -u* jne). Sellised konstruktsioonid on näiteks *mäletab sündmuste kulgu; majanduse areng aeglustus, hindade tõus kiirenes* jne. Viimaste kasutus on piiratud, sest mitmed neist on leksikaliseerunud ning väljendavad piiritletud tegevust (nt *lööb autolt*). (Erelt 2017: 831–832) Ehkki nominalisatsioon võib teha tekstid tihedaks ja raskesti mõistetavaks, on nominalisatsioonil eri eesmärgid vastavalt suhtlusolukorrale. (Kerge 2002: 34–35)

Ajakirjandustekstides kasutatakse nominalisatsiooni argumenteerimisevõttena, misjuures ei jäeta kõrvale ainult tegijat, vaid ka lugeja. Probleemid sõnastatakse üldistavate väidetena ning lugeja jäetakse tagaplaanile, et ta ei tunneks end süüdlase või vastutavana: „Hoopis suuremaks mureks on

võru keele segunemine eesti keelega“ (Koreinik 2011: 84). Nominalisatsioon aitab sõnastada tegevusi iseenesest toimuvate sündmustena ning vältida nendes osalejate nimetamist. Ka Kasik (2006a) on toonud esile, et uudistekstide nominaliseeritud protsessides, eelkõige transitiivsetes ehk tegevuse objektile sihitutes, jäetakse tegija välja: „Lepingu sõlmijad on veendunud, et *teenuse pakkumine* jätkub ka projekti lõppemisel“, „Küll väärib märkimist, et hoogustunud on *fondide vahetamine*“ (Kasik 2006a: 29). Siinkohal seab kirjutaja esiplaanile tulemuse, mitte tegevusprotsessi enda, ning seeläbi kaob ka tegija. Kuid kui tegija kaob või on jäetud taustale, muutub sisu mõistmine keerulisemaks. Teisalt võib tegija puududa, kuid olla mõistetav taustainfost: „Need parteid on mõlemad Pakistanis keelustatud, kuid jätkavad asjatundjate arvates *tegutsemist* teiste nimede all.“ (Kasik 2006a: 34) Kasik (2006a: 32) kirjeldab ka tegija mitmeti- tõlgendatavust, näiteks järgmises lauses võib see olla linnavalitsus, aga ei pruugi: „Alles pärast müüri langemist 1989. a hakkas *linnavalitsus* kavandama *kiriku taastamist*.“ Samuti selgitab Kasik kollektiveerumist: kuigi kirjutaja on üks, esitatakse tegijatena nominaliseeritud protsessides kollektiiv.

Meediatekstides on ka tavapärase viidata teate allikale nominalisatsiooniga: *sõnul*, *hinnangul*, *kinnitusel* jne. Samas tõdeb Kasik (2006b: 127): „See funktsioon puudutab eeskätt lühemaid ja osaliselt grammatikaliseerumas olevaid deverbaale, *mine*-tuletistel sellist tarvitust ei ole.“ Samas ei tähenda see allikale viitamisel alati nominalisatsiooni mitte- esinemist, sest infot edastatakse *mine*-tarindiga, kuid verbaalsele allikale viidatakse põhisõnaga: „Ministeerium põhjendab *piirmäära vabastamist* sellega, et ..“ (Kasik 2006b: 131).

Nominalisatsioonid tõstavad teksti abstraktsioonitaset ning teevad selle keerulisemaks (Kasik 2007a). Rääk (2002) on uurinud poliitilisi programme ning leidnud, et nominalisatsioonide esinemissagedus on sarnane seaduskeele omaga (vastavalt 6,4% ja 6,8% sõnedest). Ühest küljest peab uurija seda mõistetavaks, poliitikud on seadusandliku võimu esindajad, kuid teisalt peaksid poliitilised programmid olema valijatele võimalikult arusaadavad ning nominalisatsioon seda ei toeta. Rääk (2002) toob välja nominalisatsiooni seose tegevuste ähmasusega: verbid eeldavad kindlaid tegusid, kuid *mine*-tuletistega saab sõnastada abstraktseid lubadusi, millest hiljem taganetakse. Ka Kasik (2005; 2006) on uudistekstide näitel leidnud, et nominalisatsiooni kasutatakse pigem abstraktsete protsesside

näitamiseks, mitte reaalse tulemusega füüsilisteks tegudeks: „Postimehele teadaolevalt on Keskerakonnaga Tallinnas *võimu jagamise* vastu Reformierakonna juhtpoliitikud.“ (Kasik 2006a: 25) Sellisel viisil saab hajutada piiri konkreetsete tegevuste ning abstraktsete toimingute vahel, sest lugejale jääb arusaamatuks, kuidas tegevus füüsiliselt väljendub: „AE sõnul on *ravikvaliteedi mõõtmine* vajalik“ (Kasik 2006a: 28).

Ajakirjandustekstid, eriti uudised, peavad edasi andma väga palju detaile asjaolude kohta, seega kasutatakse pikki nominalisatsioone. Nominalisatsiooni eesmärgiks on ka info tähtsustamine. Üldjuhul on nominaliseeritud tegevus varem juba mainitud või vähem oluline: „Suklese esimene valik *pärast valimistulemuste selgumist* oli Keskerakond.“ (Kasik 2006b: 130) Sisutasandil kasutatakse nominalisatsiooni põhjuse-tagajärje seoste näitamiseks, nominaliseeritud tegevus on tulevikus toimuv: „Haapsalus püsis kuni viimase hetkeni õhus kahtlus, kas kolme erakonna *võimule saamise nimel loodud* liit püsib.“ (Kasik 2006b) Kuigi nominalisatsioon võib tekstis esineda juskui tegijana (Reinsalu 2018a), põhjustajana vms (*rahvaliitlaste puudumine oleks andnud*), siis on meediatekstides passiivne roll tavapärasem (Kasik 2006a: 32). Huvitaval kombel on Kasik (2006: 133) leidnud vaid üksikuid juhte, kus nominalisatsioon on põhjendamatu ja n-ö halva stiili esindaja: „Hindade täpsustamine toimub vastavuses elektrituruseaduse nõudega.“

Põhjendamatu nominalisatsiooni võib seostada ametlike tekstide ja kantseliidiga. Lepingutes on nominaalfraasid tihti pikad ning neid on lauses rohkem kui üks: „Käsundisaajal on õigus nõuda ehitusettevõtjalt *kasutatud ehitustoodete ja paigaldatud seadmete vastavusdeklaratsioonide ja/või -sertifikaatide (tunnistuste) ja muude vajalike dokumentide, nagu näiteks garantiikirjad, hooldus- või kasutusjuhendid, originaalide või koopiate esitamist*“ (Reinsalu 2013: 238). Lisaks on lepingutes asjaosalised tegelikult teada, sest leping eeldab kaht osapoolt: „Käesolev Leping jõustub *allakirjutamise momendist* ja kehtib kuni tööde *nõuetekohase teostamiseni*“ (Reinsalu 2013: 239). Seega ei ole nominalisatsiooni eesmärk niivõrd tegija väljajätt, kuivõrd tegevuse rõhutamine. Ka haldusaktides on *mine*-tarind tavapärane, sest korraldused ja otsused eeldavad, et midagi saab tehtud. (Reinsalu 2016)

Kerge (2002: 40; 2005) on uurinud kirjakeele kasutamise valdkondi ning tõdenud, et kuigi õigus- ja teaduskeelele on omane nominalisatsioon, mis teeb teksti raskesti mõistetavaks, on see kohati hädavajalik, et

kujundada temaatilist sõnavara ja erialast mõistemaastikku. Teisalt on see valdkonniti varieeruv ning näiteks lingvistikas on verbilisus nominalisatsioonis tugevam, st tegemist on konkreetsemalt tajutava tegevusega (vrd *haldusõigusrikkumiste koodeks* kui abstraktne ja *häälikute tuvastamine* kui konkreetne). Nagu teadustekstides nii on nominalisatsioonil oma roll ka õpikutes. Loodusteaduste õpikutes leidub palju nominalisatsiooni, sest eesmärk on selgitada nähtusi ning hoida neid staatilisena ehk ajas püsivana, seega sõnastatakse laused ilma tegijata: „*maakide ettevalmistamine metallide redutseerimiseks; raua redutseerumine toimub kõrgahjus; soo arenemine algab madalsooga*“ (Lepajõe jt 2013: 132). Selliste tekstide puhul on nominalisatsioon paratamatu.

Siinsest ülevaatest selgus, et nii isiku väljendamiseks kui ka modaalsuse lisamiseks kasutatakse eri grammatikavahendeid, mis kõik aitavad täita teksti eesmärki. Isiku väljendamiseks kasutatakse mitmeid viise: *mina*-vormi autori kohalolu ja subjektiivsuse rõhutamiseks; *meie*-vormi lugejaga ühisosa loomiseks ja *teie*-vormi viisakusstrateegiana, aga ka ametlikkuse või iroonia rõhutamiseks. Modaalsus väljendub küll adverbide ja kindlate verbide kaudu (*pidama, lubama* jne), kuid oluline roll on ka kõneviisidel. Käskivat kõneviisi püütakse vältida, et direktiivid tunduksid pehmemad, ning eelistatakse tingivat kõneviisi, mis asetab väited tõenäosuse skaalale: miski on rohkem või vähem tõenäoline. Modaalsusevähesus tuleb esile teadustekstides, milles on tavapärase ka nominalisatsioon. Nominalisatsiooni eesmärk on teksti tihendada, kirjeldada nähtusi ja väljendada abstraktseid arusaamu. Ametlikes ja ajakirjandustekstides on nominalisatsiooni funktsioon tõsta esile tegevust ja jätta tegija tagaplaanile.

4. Kokkuvõttev arutelu

Artikli eesmärk oli anda ülevaade viimase 23 aasta Eesti tekstiuurimustes enim esinenud grammatilistest kontseptsioonidest. Süstemaatilises ülevaates peeti tähenduslikeks kõige enam esinenud kontseptsioone, mida oli kolm: isiku väljendamine, modaalsus ja nominalisatsioon. Artikli põhiosa liigendati tekstiliigiti, et näidata grammatiliste valikute funktsioone vastavalt žanritele.

Ajakirjandustekstides, eriti poliitilisse diskursusesse kuuluvates, on tavapärase luua *meie-nemad*-vastandust nii rahvuspoliitiliselt kui ka võimule

viitavalt (*nemad* ehk võimul olijad). *meie*-vormi kasutatakse ka rühma eest rääkimisel. Kui tegemist on juhtkirja või erakonna seisukohavõtuga, välditakse *mina*-vormi, sest esindatakse kogu rühma arvamust. Arvamus-tekstides on ülekaalus deontiline modaalsus ja seetõttu ka *pidama*-verb, mis kohustab tegudele. Samas kasutatakse ka konditsionaali, et vähendada direktiivsust: soovitatakse tegutsemisviise, muudatusi tulevikuks. Käsklused tulevad esile imperatiivi esinemisega veebitekstide pealkirjades, kuid need mõjuvad kutsuvalt, viidates piltidele ja videotele, mis täiendavad kirjalikku teksti. Ajakirjandustekstides on tavapärane ka nominalisatsioon, millega saab tegijat välja jätta ning peita asjaosalisi; muuta nii tegija kui ka lugeja passiivseks osaliseks; näidata tulevikus toimuvat, sõnastada abstraktseid tegevusi jne. Uudistekstides on see tavapärane, sest esile tõstetakse tulemusi, kuid nominalisatsiooni eesmärgiks võib olla info tähtsustamine: nominaliseeritud tegevus on enamasti juba varem tekstis mainitud või vähem tähtis. Kuigi nominalisatsioonil on selged retoorilised eesmärgid, tekitab see ka probleeme: poliitilistes programmides on *mine*-tuletistega sõnastatud tegevused ähmased; esitatakse abstraktseid lubadusi, millest on hiljem lihtne taganeda.

Ametlikes tekstides peab keelekasutus olema selge ja neutraalne, mistõttu on mitmed keelevalikud seotud viisakusstrateegiatega. *teie*-vorm on kultuuritavast tulenevalt tüüpiline viisakuse väljendaja, kuid tihti jäetakse autori enda kohalolu tagaplaanile. Korralduslikes tekstides *mina*- või *meie*-vormi ei kasutata, saaja poole pöörduakse isikut väljendamata, et luua selge võimupolaarsus: institutsioonil ehk saatjal on võim ja tavakodaniku ülesanne on sellele alluda. Kui tegemist on haldusaktidega, kasutatakse 3. isikut, kuid käskkirjades 1. isikut, sest sellised žanrid eeldavad kindlat tegijat, kes otsustab või käsib. Kodaniku suhtlusel ametiasutusega kasutatakse rohkem *mina*- ja *meie*-vormi, et näidata selgelt, kes on pöörduja ning millist mõju avaldavad kirjeldatavad probleemid pöördujale või kogukonnale, kelle eest räägitakse. Kui kodaniku teksti eesmärk on väljendada tänu, muutub ka vastuvõtja isiku väljendus: positiivsetele tekstidele vastavad ametnikud isiklikumalt ning eelistavad *mina*- ja *meie*-vormi. Negatiivsete tekstide puhul, nagu kaebused, kasutatakse tingivat kõneviisi, mis aitab ametkonna seisukohti pehmenendada. Teisalt ei eelda leping kui žanr pehmenedusi, vaid modaaliidega väljendatakse kohustusi, mida leping seab. Ametlike tekstidega seostatakse ka nominalisatsiooni, mis võimaldab rõhutada tegevusi, sest kõikide korralduste ja otsuste puhul peaks väljund

olema tegevus. Kuigi nominalisatsioon muudab seadustekstid keeruliseks ning on vahel põhjendamatu, siis on selle täielik vältimine võimatu, sest nominalisatsioon aitab luua temaatilist sõnavara: erialane sõnavara eeldab nimisõnalisust.

Teadustekstid on neutraalsusnõudelt ametlike tekstidega sarnased, kuid isiku väljendamine varieerub valdkonniti. Humanitaar- ja sotsiaalvaldkonnas kiputakse kasutama *mina*-vormi või umbisikulist tegumoodi, kuid reaalteadustes on 1. isikus kirjutamine harv. Umbisikulise tegumoe ja muude autori peitmist võimaldavate võtete kasutamine on eeldatav, sest esikohal peaks olema teadustöö ja selle tulemused. *mina*-vormi kasutus tõuseb esile ainult kindlates tööosades, kus põhjendatakse teemavalikut ja meetodikat. Teadustekstidega on sarnased õpikutekstid, mis on samuti kirjutatud umbisikulises tegumoes või 3. isikus, sest eesmärk on selgitada nähtusi teadja vaatenurgast. Seetõttu on õpikutekstid ka modaalivähesed: esitatakse kindlas kõneviisis fakte ja lugeja peab neid tõesena võtma. Nähtuste ja faktide sõnastamisega kaasneb ka nominalisatsioon. Teadus- ja õpiketekstides on tarvis kasutada erialast sõnavara ning selgitada nähtusi staatiliste ja muutumatutena.

Argumenteerivates tekstides on *meie*-vorm retooriline võte, millega luukse sild kirjutaja ja lugeja vahel; ühisosa, mis muudab lugeja teksti autori mõtetele vastuvõtlikumaks. *mina*-vormi ja ainsuse 1. pöördega võtab kirjutaja vastutuse oma sõnade eest; räägib selgelt enda seisukohalt; rõhutab subjektiivset arvamust ning vähendab distantsi enda ja lugeja vahel. Isikliku arvamuse pehmemdamiseks kasutatakse kirjandites tingivat kõneviisi koos *võima*-verbiga. Võimendavatest grammatikavahenditest esineb indikatiiv, millega sõnastatakse tugevaid väiteid, samas ka selliseid, mis on tegelikult oma olemuselt käsud ja üleskutsed.

Ülevaates tuli selgelt välja grammatiliste vahendite seotus žanriüleselt: kuigi grammatilised vahendid võivad tekstiliigiti erineda, on nende eesmärkides selge kattuvus. Vähem esinenud kontseptsioonid jäeti ülevaatest välja, kuid need esinesid siiski koos teistega. Artiklis püüti keskenduda grammatikale, kuid nii mõnelgi korral oli kontseptsioon tihedalt leksikaalsete tähendustega seotud, mis jällegi näitab leksiko-grammatilise tasandi olulisust. Grammatikat ja leksikat ei saa üksteisest lahutada: üheskoos luuakse terviklik tähendus ning mõjutatakse lugejat. Mõjutusvõtted ja retoorilised eesmärgid võivad olla žanriüleselt sarnased, kuid see ei vähenda tekstianalüüside vajadust. Žanrid ei ole staatilised,

vaid muutuvad koos maailma ja keelekasutajatega, seega on ka edaspidi
tarvis tekstiliigiurimusi, milles tuleks esile grammatikavahendid ja nende
funktsioonid vastavalt konkreetsetele žanritele.

Kirjandus

EKK 2020 = Mati Ereht, Tiiu Ereht, Kristiina Ross 2020. Eesti keele käsiraamat.
Uuendatud väljaanne. Tallinn: Eesti Keele Instituut, EKSA.

Ereht, Mati 2017. Kindel kõneviis. – Eesti keele süntaks. (= Eesti keele varamu
III.) Toim. Mati Ereht, Helle Metslang. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjas-
tus.

ETIS = Eesti Teadusinfosüsteem. Klassifikaatorid. [https://www.etis.ee/Portal/
Classifiers/Index/28?](https://www.etis.ee/Portal/Classifiers/Index/28?)

Halliday, Michael A. 2004. An Introduction to Functional Grammar. Hodder
Arnold.

Hennoste, Tiit 2003. Keelekasutuse uurimine. – Emakeele Seltsi aastaraamat
48 (2002). Peatoim. Mati Ereht. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus,
217–262.

Janson, Kairi 2020. Klõpsama peibutavad lünkpealkirjad veebimeedias. – Eesti
Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat 16. Estonian Papers in Applied
Linguistics 16. Toim. Margit Langemets, Maria-Maren Linkgreim, Helle
Metslang, David Ogren. Tallinn: Eesti Rakenduslingvistika Ühing,
43–58.

Kasik, Reet 2003. Uudistekstide hoiakud. – Tekstid ja taustad II. Tekstianalüüsi
vaatepunkte. (= Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 26.) Toim.
Reet Kasik. Tartu, 44–58.

Kasik, Reet 2006a. Nominaliseeritud protsessi agent meediauudistes. – Emakeele
Seltsi aastaraamat 51 (2005). Peatoim. Mati Ereht. Tallinn: Teaduste
Akadeemia Kirjastus, 21–37.

Kasik, Reet 2006b. Nominalisatsioon meediauudiste tekstimoodustusvõttena. –
Keel ja Kirjandus 2, 122–134.

Kasik, Reet 2007a. Sissejuhatus tekstiõpetusse. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Kasik, Reet 2007b. Võimu keel: asutus suhtleb kodanikuga. – Eesti Rakendusling-
vistika Ühingu aastaraamat 3. Estonian Papers in Applied Linguistics 3.
Toim. Helle Metslang, Margit Langemets, Maria-Maren Sepper. Tallinn:
Eesti Keele Sihtasutus, 167–176.

Kerge, Krista 2002. Kirjakeele kasutusvaldkondade süntaktiline keerukus. –
Tekstid ja taustad. Artikleid tekstianalüüsist. (= Tartu Ülikooli eesti keele
õppetooli toimetised 23.) Toim. Reet Kasik. Tartu, 29–46.

Kerge, Krista 2003. Eesti süntaks keeleõppe praktikule. Käsiraamat. Tallinn:
TEA kirjastus.

- Kerge, Krista 2005.** Viga ja loovus tekstis. Sõnaloome ja loov sõnakasutus aja-
kirjanduslikus essees. – Tekstid ja taustad IV. Tekstiliigivaatlusi. (= Tartu
Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 29.) Tartu, 37–52.
- Koreinik, Kadri 2011.** Agency lost in the discourse of language endangerment:
Nominalisation in discourse about South Estonian. – Eesti Rakendusling-
vistika Ühingu aastaraamat 7. Estonian Papers in Applied Linguistics 7.
Toim. Helle Metslang, Margit Langemets, Maria-Maren Sepper. Tallinn:
Eesti Rakenduslingvistika Ühing, 77–94.
- Kukk, Inga 2000.** Poliitilise teksti tunnused ja analüüsivõimalused. – Eesti keele
allkeeled. (= Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 16.) Toim.
Tiit Hennoste. Tartu: Tartu Ülikool.
- Kukk, Inga 2002.** Blankett suhtluses. – Tekstid ja taustad. Artikleid tekstiana-
lüüsisist. (= Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 23.) Toim.
Reet Kasik. Tartu, 47–63.
- Kukk, Inga 2003.** Asutus suhtleb kodanikuga – teabenõuete ja vastuste analüüs. –
Tekstid ja taustad II. Tekstianalüüsi vaatepunkte. (= Tartu Ülikooli eesti
keele õppetooli toimetised 26.) Toim. Reet Kasik. Tartu, 90–101.
- Kuldnook, Karen 2002.** Interpersonaalseid suhteid kujundavad tegurid võr-
guvestlustes. – Tekstid ja taustad. Artikleid tekstianalüüsisist. (= Tartu
Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 23.) Toim. Reet Kasik. Tartu,
47–63.
- Kuldnook, Karen 2007.** Kaitseväelase kutsevalikut põhjendavad argumendid. –
Emakeele Seltsi aastaraamat 53 (2006). Peatoim. Mati Ereht. Tallinn:
Teaduste Akadeemia Kirjastus, 64–86.
- Kuldnook, Karen 2008.** Suhtumise kujundamine päevalehtede arvamustekstides.
Pronkssõduri-diskursuse osalised. – Tekstid ja taustad V. Meediatek-
stide keelekasutus ja selle sotsiokultuurilised taustad. Toim. Reet Kasik.
Tartu, 64–99.
- Lemendik, Helena 2022.** *Siinne töö uurib* ehk Kuivõrd ja kuidas näitab end eesti
teadusteksti autor. – Emakeele Seltsi aastaraamat 67 (2021). Peatoim.
Reili Argus. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Kirjastus, 48–71.
- Lepajõe, Kersti 2002.** Argumenteerimisoskusest eksamikirjandite põhjal. – Keel
ja Kirjandus 4, 269–274.
- Lepajõe, Kersti 2004.** Isikudeiksis õpilastekstides. – Tekstid ja taustad III. Ling-
vistiline tekstianalüüs. (= Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised
28.) Tartu, 74–89.
- Lepajõe, Kersti 2011.** Kirjand kui tekstiliik. Riigieksamikirjandite tekstuaalsed,
retoorilised ja diskursiivsed omadused. (= Dissertationes Philologiae
Estonicae Universitatis Tartuensis 31.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Lepajõe, Kersti 2012.** Argumenteerimisvõtted riigieksamikirjandites. – Eesti
Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat 8. Estonian Papers in Applied

- Linguistics 8. Toim. Helle Metslang, Margit Langemets, Maria-Maren Sepper. Tallinn: Eesti Rakenduslingvistika Ühing, 123–138.
- Lepajõe, Kersti, Kärt Talsi, Liisa Lepp 2013.** Loodusteaduste õpikute keelest. – Emakeele Seltsi aastaraamat 58 (2012). Peatoim. Mati Erelt. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 126–147.
- Li, Shaofeng, Hong Wang 2018.** Traditional literature review and research synthesis. – The Palgrave Handbook of Applied Linguistics Research Methodology. Ed. by Aek Phatiki, Peter De Costa, Luke Plonsky, Sue Starfield. London: Palgrave Macmillan, 123–144.
- Mandra, Katrin 2008.** Deontiline modaalsus poliitikute arvamused artiklites. – Keel ja Kirjandus 3, 178–193.
- Okoli, Chitu, Kira Schabram 2012.** A guide to conducting a systematic literature review of information systems research. – Sprouts: Working Papers on Information Systems, 10, 26, 1–49. <http://sprouts.aisnet.org/10-26>.
- Puksand, Helin, Krista Kerge 2012.** Õpiteksti analüüs kirjaoskuse omandamise kontekstis. – Emakeele Seltsi aastaraamat 57 (2011). Peatoim. Mati Erelt. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 162–217. <https://doi.org/10.3176/esa57.09>.
- Reinsalu, Riina 2013.** Sisestatud tarindid lepingute tekstimoodustusvõttena. – Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat 9. Estonian Papers in Applied Linguistics 9. Toim. Helle Metslang, Margit Langemets, Maria-Maren Sepper. Tallinn: Eesti Rakenduslingvistika Ühing, 227–244.
- Reinsalu, Riina 2016.** Juhiste esitamine haldusaktides. – Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat 12. Estonian Papers in Applied Linguistics 12. Toim. Helle Metslang, Margit Langemets, Maria-Maren Sepper. Tallinn: Eesti Rakenduslingvistika Ühing, 219–236.
- Reinsalu, Riina 2017a.** Avalduste tekstistrateegiad. – Emakeele Seltsi aastaraamat 62 (2016). Peatoim. Mati Erelt. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 167–184.
- Reinsalu, Riina 2017b.** Osutamine iseendale teadustekstis. Kas kunst vältida mina-vormi? – Keel ja Kirjandus 11, 829–845.
- Reinsalu, Riina 2018a.** *Tule taevas appi, tulge ometi Raekoja platsist kaugemale ka:* kodanike tekstistrateegilised valikud ametiasutuse poole pöördumisel. – Emakeele Seltsi aastaraamat 63 (2017). Peatoim. Mati Erelt. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 201–220.
- Reinsalu, Riina 2018b.** Kodaniku suhtlus ametiasutusega teabenõude vahendusel. – Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat 14. Estonian Papers in Applied Linguistics 14. Toim. Margit Langemets, Maria-Maren Linkgreim, Helle Metslang, David Ogren. Tallinn: Eesti Rakenduslingvistika Ühing, 171–183.

- Rose, David 2021.** Reading metaphor: Symbolising, connoting and abducing meanings. – *Linguistics and Education* 64.
- Rääk, Kristjan 2002.** Poliitiliste programmide keel. – *Tekstid ja taustad. Artikleid tekstianalüüsisist.* (= Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 23.) Toim. Reet Kasik. Tartu, 115–127.
- Sarapuu, Kathy 2003.** Konditsionaali modaalsed funktsioonid juhtkirjades. – *Tekstid ja taustad II. Tekstianalüüsi vaatepunkte.* (= Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 26.) Toim. Reet Kasik. Tartu, 136–149.
- Sarapuu, Kathy 2008.** Suhtlustasandi tähendused ajalehtede juhtkirjades. – *Tekstid ja taustad V. Meediatekstide keelekasutus ja selle sotsiokultuurilised taustad.* Toim. Reet Kasik. Tartu, 99–188.
- Tragel, Iona 2023.** Keelelised valikud kriisikommunikatsioonis: koroonasilt keeleteadlase töölaual. – *Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat 19. Estonian Papers in Applied Linguistics 19.* Toim. Margit Langemets, Maria-Maren Linkgreim, Helle Metslang, David Ogren. Tallinn: Eesti Rakenduslingvistika Ühing, 195–223.

Grammatical concepts in Estonian text studies: systematic literature review

KATARIN LEPPIK

This article gives a systematic literature review of the main grammar concepts in Estonian text studies from 2000–2023. The review's goal is to bring forth main grammar concepts and their functions by genre, but also show the overlapping of writers' goals when making grammatical choices across different genres.

The main grammar concepts were identified by the frequency by which they appeared in the sample. The current analysis revealed three main grammar concepts: expressing the person; modality and nominalization. All of the concepts were clearly connected with other grammatical and lexical choices and they cannot be separated: lexical meanings get their function in the text from grammar. As the language choices are influenced by the text genre, the review explains every main concept within the following genres: media texts, formal texts and curriculum texts (essays, study books etc). In every genre, the use of the main concepts differed because of the text goals, e.g. media texts used modal verbs to say how something should be done, but science study books have little to no modality as they explain abstract phenomena.

The review gives a variety of examples of a grammar concept analysed within its context and associated with the writer's goals. The discussion suggests that more text studies are needed. Genres are dynamic and changing as are the grammatical choices made in specific genres.

Keywords: text studies, nominalization, modality, expression of the person

Katarin Leppik
Tallinna Ülikool
Narva mnt 25
10120 Tallinn
katarin.leppik@tlu.ee